

Valsts izglītības satura centrs

Latviešu tautas dejas vēstures ceļos

Metodiskais materiāls

2016

Materiālu izstrādāja: Ilze Mažāne, Valsts izglītības satura centra Interēšu izglītības un audzināšanas darba nodaļas vecākā referente, horeogrāfe, dejas pedagoģe

Atbildīgā par izdevumu Austra Aukšmuksta

Valsts izglītības satura centra redakcija

Pārpublicēšanas vai citēšanas gadījumā atsauce uz šo materiālu ir obligāta.

© Valsts izglītības satura centrs, 2016

Ievads

Tradīcijas (latīņu – *traditio* - nodošana, vēstījums) ir vēsturiski izveidojušās, īpašas no paaudzes uz paaudzi pārmantojamas sabiedrisko attiecību formas, kuras iekļāvušās dzīvesveidā un kuras aizsargā tautas sabiedriskā doma. Tautas tradīcijas plašākā nozīmē ir nerakstīti likumi, saskaņā ar kuriem tauta gadsimtiem ilgi cēlusi un iekārtojusi mājas, darinājusi un rotājusi apģērbu, izdaiļojusi savu ikdienu. Tās ir kultūras mantojuma neatņemama sastāvdaļa, un to saglabāšana un tālāk nodošana ir mūsu svēts pienākums. Lai gan tradīciju jēdziens mūsu uztverē saistās ar priekšstatu par nemainīgu parādību, taču līdz ar laika ritumu lēnām un savdabīgi mainās arī tradīcijas. Latviešu tautas bagātā daiļrade, etniskā vēsture un kultūras sakari radījuši tik daudz dažādu tradīciju, ka par pētījumu objektu var kļūt katra atsevišķa joma.

Arī latviešu tautas dejošanas tradīcijām ir savi izcelsmes cēloņi, savi pirmsākumi un sava vēsture. Deju vēsturniece Elza Siliņa (1895-1988) ir uzsvērusi, *ka tautas rakstura psihiskās īpatnības, ko veidojuši ģeogrāfiskie, kultūras, sociālekonomiskie un citi apstākļi, var mainīties līdz ar dzīves konkrētiem apstākļiem. Tādējādi arī dejā katrai tautai ir savas īpatnības, savas nacionālās, savas lokālās iezīmes, jo katrai tautai ir savas tradīcijas, sava vēsture. Latviešiem kopš seniem laikiem bijušas savas no citām tautām atšķirīgas dejas* [15,64].

Senās tautas deju īpatnības sabiedrības attīstības gaitā pārveidojušās līdz nepazīšanai. Tāpēc agrāko laikmetu deju formas reizēm grūti restaurējamas un atšifrējamas. Savukārt katrs gadsimts dejas mākslā atstājis savas likteņa līnijas, lai bagātinātu to līdz tādai daudzveidībai, kāda tā sasniegusi mūsdienās.

Tautas vēsturiskais attīstības ceļš parāda, ka deja ir bijusi sabiedriski nozīmīgs faktors tautas dzīvē. Baleta kritiķis Ēriks Tivums (1950) trāpīgi atzīmē: *brīnums, ka šī deja vispār izdzīvojusi, gadu simtiem stāvēt tautas un varu staigāšanas krustcelēs, savu laiku nicināta kā bauru izdarības, savu laiku lamāta un regulēta kā buržuāzisko nacionālu stiķi un niķi. Brīnums, ka deja nav izvirtusi, savu laiku spodrinot sevi kolhozu-sovhozu-skolu utt. prestiža un bagātības zīmi, (...) brīnums, ka šī deja nav sastingusi naftalīnā, tajos brīžos, kad latviskais tiek akli pielūgts, pārpoetizēts un dievināts* [16,2].

Patlaban Latvijā darbojas ap 600 pieaugušo un vairāk kā 1400 bērnu deju kolektīvu. Augot kolektīvu skaitam, mainoties mūsdienu kultūras tendencēm un prasībām, aug nepieciešamība pēc laba, mākslinieciski augstvērtīga repertuāra, tas savukārt liek kolektīvu vadītājiem lielāku vērību veltīt gan savai, gan kolektīva tehniskai sagatavotībai. Bet to traucē virkne vēl neatrisinātu jautājumu.

Pirmā būtiskā problēma deju jomā ir pedagogu profesionālā sagatavotība. Šobrīd deju skolotāja augstāko profesionālo izglītību Latvijā var iegūt trijās augstākās izglītības iestādēs: Latvijas Mūzikas akadēmijā, Latvijas Kultūras akadēmijā un Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolā.

Katrā no šīm augstskolām ir sava deju apmācību studiju programma: Kultūras akadēmijā - estrādes deju, Mūzikas akadēmijā - profesionālās dejas, Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolā - deju skolotāja jomā. Diemžēl šo augstskolu absolventi veido tikai 12% no republikas deju

kolektīvu vadītājiem. 65% deju pedagogu ir autodidakti, šīs tautas mākslas jomas mīļotāji, kuru profesionālā varēšana daudzējādā ziņā ir atkarīga no laika gaitā gūtās praktiskās pieredzes, ka arī no viņu cilvēciskajām īpašībām.

Otra problēma ir metodisko materiālu trūkums. Pēdējo 50 gadu laikā ir izdotas četras grāmatas, kas sniedz ieskatu latviešu dejas apmācības metodikā. Būtiskākā no tām ir 1966.gadā izdotā Harija Sūnas (1923-1999) *Latviešu rotaļas un rotaļu dejas*, kura kļuvusi par bibliogrāfisku retumu. Nedaudz deju metodikai pieskaras Milda Lasmane (1890-1976) 1964.gadā izdotajā darbā *Latviešu tautas dejas* un Ingrīda Saulīte (1935) 1993.gadā izdotajā grāmatā *Latviešu tautas dejas*. Arī šie darbi mazās tirāžas dēļ ir grūti pieejami. 2011.gadā Kultūras un nemateriālā mantojumu centrs (šobrīd Latvijas nacionālais kultūras centrs) izdod metodisko materiālu "Latviešu dejas pamati", kuram pievienots arī DVD materiāls.

Latviešu tautas dejas nebūt nav sastingusi un nemainīga. Tautas dejā nemitīgi atmirst vecais, arhaiskais un rodas jauni laikmetam atbilstoši elementi. To nosaka laiks un cilvēki, kas to veido. Tādēļ svarīgi, kā mūsdienās, 21.gadsimta sākumā, izprotam jēdzienu *latviešu tautas dejas*.

1. Latviešu tautas dejas vēstures ceļš

Mūsu tautai ir gara mantas, ko rūsa, kodes un laika zobis nesabojā,- tās ir daudzās atmiņas no pagātnes, tās ir mūsu garīgās darbības nemateriālās liecības. Viena no tām ir dejas. Gadu simtu gaitā tā tikusi pilnveidota, pārveidota, vispārināta un tā radusies vesela īpaša dejas kustību sistēma, mākslinieciski izteismīga cilvēka ķermeņa plastikā valoda.

Latvieši dejujuši jau sen, lai gan Latvijas teritorijā atrastie arheoloģiskie materiāli tiešas liecības par pirmatnējās sabiedrības dejām nesniedz. Galvenokārt tie ir priekšstati par pagāniskajiem rituāliem, kuri notikuši noteiktās kulta vietās: pie upuru ozoliem un liepām, pie akmeņiem un upuru bedrēm. Īpaša vieta bijusi kulta kalniem (Latvijā tie apzināti ap 200), kur ļaudis pulcējušies, ziedojuši Dievam, veicot zināmus rituālus, kuru neatņemama sastāvdaļa bija horeogrāfiskas darbības. Dejas teorētiķe Elza Siliņa (1895-1988) uzskata, *ka mūsdienās tikai niecīgā mērā ir iespējams rekonstruēt senatnes dejas; tas var notikt, pateicoties kultūras īpatnību izziņāšanai un citiem netiešiem liecinājumiem* [14,18]. E.Siliņa pēc analogijas ar citām zemkopju tautām secina, ka seno latviešu dejas bijušas mierīgas, lēnas un nosvērtas. To raksturu veidojuši ģeogrāfiskie un dabas apstākļi. E.Siliņa pētījumā *Latviešu dejas* (1939) un H.Sūna darbā *Latviešu sadzīves horeogrāfija* sniedz ziņas par latviešu dejas vēstures avotiem [13,18; 22,8].

Noteiktas ziņas par latviešu dejas kultūru ir saglabājušās kopš 16.gadsimta. Tie pārsvarā ir bijuši vācu hronistu un ceļotāju novērojumi. Rakstītas liecības par dancošanu, lēkāšanu un dūdu spēlēšanu - sevišķi baznīcas svētkos, kas notika vienlaikus ar tirgiem. Hronists Baltasars Rusovs (*Baltisar Rusow*; 1542 -1602) Livonijas hronikā (1578) sniedz interesantus novērojumus: *jautrības un nebūšanas ar uguņošanu tiekot dzītas arī Jāņos, Pēteros, Marijas dienā. Ļaudis dziedot un spēlējot uz*

lielām dienām, kuras esot visos ciemos [citāts no 22,119]. Ceļotājs Reinholds Lubenaus (*Reinhold Lubenau*; 1556 -1631) sniedz liecības par tā sauktajiem kuršu ķoniņiem un viņu dejām: *tās dejujuši ziemas saulgriežos ap galdu kopā vīrieši, sievietes un bērni, par bungām izmantodami tukšu alus mucu* [citāts no 13,11].

18.gadsimtam sākumā latviešu dzīvesveidu par nevērtīgu un nekulturālu novērtēja vācu tautības valodnieks un rakstnieks Gothards Frīdrihs Stenders (Vecais Stenders; 1714-1769), kurš ilgus gadus Latvijā darbojās kā mācītājs. Lai atradinātu latviešus no tautas dziesmām, kuras viņš dēvēja par rupjām blēņu dziesmām, viņš veidoja savas ziņģes, dančus un rotaļas. Krājumā *Ziņģu lustes* (1789) ietverta sadaļa *Danču lustes*, kurā ievietotas arī paša G. F. Stendera sacerētās ziņģes un rotaļas, kurām vārdus sliktā latviešu valodā izdomāja pats autors, bet melodijas tika ņemtas no vācu rotaļu dziesmām un ziņģēm [19].

19.gadsimta sākumā dejas nevis objektīvi tika aprakstītas, bet rakstītāji tās pēc savas izpratnes “novērtēja”. Vērtējums nereti bija paviršs, tendenciozs, jo vietējo iedzīvotāju mentalitāte, dzīvesveids un arī dejas svešiniekiem bija nesaprotamas. Vērtētāji parasti bija mācītāji un ceļotāji. Rakstu tendenciozo raksturu noteica gan viņu sociālā piederība, gan nepietiekamā vietējo apstākļu pazīšana, kā arī valodas un tradīciju nezināšana. Latviešu tautas dejas viņi vērtēja no sava sociālā slāņa viedokļa, gaumes un izglītības līmeņa. Tika apgalvots, ka latviešu dejas esot mežonīga, vienmuļīga delverēšanās ar pavisam izlaidīgiem lēcieniem, ka latvieši esot rupji un nemaz neesot galanti pret savām jaunavām – viņi tās grūžot, sitot, purinot, apgāžot un tūkstoš veidos mokot, ka latviešiem esot dejas, kas uzskatāmas par smieklīgu locīšanos un nacionālo deju nemaz neesot [citāts no14,15].

Turpat līdzās 19.gadsimtā bija arī sveštautieši, kuri, apgaismības ideju iedvesmoti, bija objektīvāk apzinājuši latviešu tautas dzīvesveidu un folkloru. Viņi uzsvēra, ka dziesmas ir tautas arhīvs, kurās ietverti senāki notikumi, ka latvieši esot saglabājuši daudz senu tradīciju, ka horeogrāfijas struktūras pamats izveidojies jau sen, iespējams, pat ap 13.gadsimtu. Ģeogrāfs un ceļotājs Johans Georgs Kols (*Johan Georg Kol*, 1808-1878) ir novērojis dejas Vidzemē un sniedz to aprakstu: *“Latviešiem esot mierīgs temperaments, maiga daba un viņu bērnišķīgā būtība izpaužas dejojumā un deju izkārtojumā. Dejas soļi ir neparasti sīki, nav galvas un roku kustību, vienīgi meitas taktī pavēcinot lakatiņus vai priekšautus, puīši atmetot svārku stūrus, lai labāk varētu redzēt dejā saliektos ceļus”* [citāts no 14,8].

E. Siliņas un H. Sūnas sakopotie vēstures fakti ir visai skopi un fragmentāri, tie nespēj sniegt pilnīgu vēsturisku ainu. Pētnieki uzsver, ka galvenie avoti, uz kuriem objektīvi pamatojas latviešu dejas pētījumi, ir tautas dziesmas, paražas un maģiskie ticējumi. Latvju dainām te piekrīt svarīgākā loma. Teikās un pasakās turpretim dejas elementiem piegriezta mazāka vērība. Latviešu folklorā, pēc Harija Sūnas sniegtajām ziņām, ir vairāk nekā 100 000 dziesmu, pasaku, sakāmvārdu un mīklu, kas vēsta par dejušanu. Dejušanu apzīmē vārdi “diet”, “dancot”, “lekt”, “rakstīt”, “lustēt” u.c. H.Sūna, atsaucoties uz valodnieku pētījumiem, uzskata, ka vārds “diet” ir cēlies no indoeiropiešu valodas, bet

vārds “dancot” parādījies vārdnīcās 17.gadsimtā. Pēc viņa domām, vārds “rotaļa” kā jaunvārds ir ieviests tikai 19.gadsimtā. Autors arī uzsver, ka dejas diapazons ir ļoti plašs un ka dainas tēlainā veidā sniedz arī informāciju par dejas tehniku un tās māksliniecisko pusi [22,6,7].

Nopietnu pētījumu latviešu dejā nav līdz pat 19.gadsimta otrajai pusei. Pirmie deju un rotaļu popularizētāji ir skolotāji Vilnis Sams (1869-1917) un Kārlis Tarziers. Viņi sastāda un Valmierā izdod krājumu *Rotaļas mājai un skolai* (1890). Visas horeogrāfiskās norises viņi iedala trīs grupās, pirmajā grupā ievietojot, pēc viņu domām, latviešiem raksturīgākās norises. Par tipiski latvisku rotaļu krājuma autori uzskata *Kumeliņi, kumeliņi*. Otrajā grupā iekļautas cittautu rotaļas, trešajā - cittautu rotaļu aizguvumi. Pavisam krājumā vietu atradušas 70 rotaļas un spēles [12].

1900.gadā klajā nāk Lapas Mārtiņa (1846-1909) sakārtotais krājums *Rotaļnieks*. Krājumā rotaļas sadalītas vairākās grupās – 1. *Rotaļas priekš pajautrināšanās istabās*, 2. *Rotaļas priekš pajautrināšanās laukā*, 3. *Dažādas zēnu spēles*, 4. *Par rotaļu ķīlām*. Šai krājumā sastopam arī virkni tajā laikā tautā populāru ziņģu tipa rotaļdziesmu [4]. Plašu krājumu *Rotaļas* 1931.gadā sakopojis skolotājs A.Melnalksnis. Ievadā autors paskaidro, ka publicējumu izveidojis, izmantojot dažādus rotaļu krājumus un vecos laikrakstus, kur dažādos variantos publicēts liels skaits latviešu veco rotaļu. Viņš neesot centies tekstus labot un modernizēt, jo gribējis saglabāt veclaiku noskaņu un nokrāsu [8,3]. Pirmie rotaļu un deju krājumi galvenokārt ir domāti kā palīgs skolām fiziskās kultūru nodarbību papildināšanai. Skolēnu nodarbībām šie krājumi bija visai parocīgi un pieņemami, bet tiem nav lielas pētnieciskas nozīmes. Šeit trūkst konkrētu horeogrāfisku norišu aprakstu, jo laika gaitā, zūdot to aktualitātei un popularitātei, no cilvēku atmiņas ir izzudusi arī to horeogrāfiskā norise, kā arī lielākai daļai nav dots muzikālā materiāla nošu pieraksts.

Unikāls darbs ar zinātnisku nozīmi tautas horeogrāfijas laukā ir Jurjānu Andreja (1856-1922) *Latvju tautas mūzikas materiāli*. To 4.daļā *Dziedamo rotaļu un deju melodijas* (1912) un 5.daļā *Dejas* (1922) apkopotas tā laika tautā populāras un iemīļotas dziedamo rotaļu un deju melodijas, daļēji tām pievienojot arī darbības aprakstus. Mēs uzzinām, kādas rotaļas un dejas 19.gadsimta otrajā pusē vēl bijušas dzīvas tautā, kādi senākie deju elementi saglabājušies, kādi ienākuši internacionālās saskarsmes ceļā. Jurjānu Andrejs, raksturojot deju un rotaļu uzbūvi, raksta par tautiskuma iezīmēm un asimilāciju, veic tautas mūzikas un dejas hronoloģizāciju un sniedz tautas horeogrāfisko norišu aprakstus. Pirmo reizi dejas tiek klasificētas pēc to rakstura norisēm un izvietojuma telpā, tādējādi veidojot priekšstatu par latviešu dejas izteiksmes līdzekļiem. Ja dažām, kā autors aizrāda *nav tautiskas nokrāsas, tad tās uzskatāmas par darinātām zem vācu mūzikas iespaida* [2,47]. Autors izšķir ejamās dejas, lecamās dejas, solo dejas un kora (pūļa) dejas [3,7]. Jurjānu Andrejs *LTMM* daļā *Dejas* pirmo reizi latviešu dejas vēsturē cenšas definēt dejas jēdzienu, *par deju (danci) sauc ritmiski noteiktu ķermeņu kustību sekošanu, ko cilvēks izdara savas izpriecās dēļ* [3,7]. Šai krājumā ievietotas 123 deju melodijas, 41 dejai pievienoti arī apraksti, kas dažviet tomēr neskaidri un īsi. Daļa no publicētajām dejām, kā norāda

autors, nav tautas dejas, bet patapinātas no citām tautām, kā tas redzams no sabojātiem nosaukumiem un izvešanas veida [3,5].

Par labu latviešu horeogrāfisko norišu vākumu uzskatāmas Krišjāņa Barona (1835-1923) *Latvju Dainu* 5.sējuma apkopotās *Rotaļas (Spēlītes)* (1915), kurā ir publicēti spēļu un rotaļu norišu pavadījumu teksti un darbības apraksti. Kaut gan Kr.Barons norisēm pievērš mazāk uzmanības nekā tekstam, viņa krājums ir ļoti vērtīgs un atstājis dziļas pēdas latviešu rotaļnieku sadzīvē [1].

20.gadsimta 30.gados latviešu deju popularizēšanā iesaistās skolotāja Johanna Rinka (1893-1982) un žurnālists Jānis Ošs (1890-1937), izdodot četras burtnīcas ar nosaukumu *Latviešu tautas dejas* (1934, 1936). Šajās burtnīcās ievietotas 33 galvenokārt Kurzemē un Vidzemē pašu pierakstītas norises, ar pavadījumiem (klavierēm aranžētām meldijām), kā arī dots plašs teorētisks apcerējums. Tāpat kā E. Siliņa, pētnieki uzskata, ka vislabākais liecinājums par deju atrodams dainās. J. Rinka un J. Ošs ir klasificējuši dejas pēc to pielietojuma. Par svarīgākajām autori uzskata īpašas dejas visiem daudz maz svarīgiem notikumiem cilvēku mūža ritumā un dejas, kas dejas izpriece dēļ [11,4]. Skatoties no mūsdienu viedokļa, jāatzīst, ka tagad vairāk vai mazāk saglabājušas un tautā izpildāmas ir norises, kuras domātas izklaidei. Pētnieki uzskata, ka lielāko latviešu deju skaitu veido asimilētās dejas, kas aizņemtas no kaimiņtautām, bet pārlatviskotas tādā mērā, ka pilnībā iederas starp pirmajām. Uz to norāda tādi Eiropas 18.- 19.gadsimta salona deju soļi kā valsis, polka un galops. J. Rinkas un J. Oša *Latviešu tautas deju* 1.burtnīcā publicētas arī 12 cittaupu nacionālās dejas - zviedru, igauņu, lietuviešu, holandiešu u.c. Tas ir pirmais mums zināmais cittaupu deju krājums latviešu valodā.

Latviešu deju sistematizēšanā un mācību metodikas izveidē liels ieguldījums ir pirmajam latviešu dejas horeogrāfam un deju skolotājam Jēkabam Stumbrim (1909-1943), kurš publicē tautas deju krājumu divās burtnīcās *Dejosim latviski* (1938, 1940), trešā viņa sakārtotā burtnīca palikusi vien rokrakstā. J.Stumbris 2.burtnīcā formulē dejas būtību, ka *deja uzlūkojama kā cilvēka dvēseles pārdzīvojuma izpausme, kas izteicas kustībās* [18,2]. Runājot par asimilāciju un tipisko latviešu dejā, J. Stumbris uzsver, ka deja attīstās katrai tautai īpatnēji, atkarībā no tautas rakstura, klimata, priekšstatiem un apkārtnes. Autors 1.burtnīcā nosauc pēc viņa domām raksturīgākos deju soļus: polka, palēciens un pievilciens (galops), bet par raksturīgākiem zīmējumiem - dārziņš, vija, caurdejošana, apgriezieni. Par tipiskām dejām tiek nosauktas *Sudmaliņas, Jandāls, Ačkups, Zvejnieciņš*. Jēkabs Stumbris aicina radīt arī latviskas jaundejas. Vēlākajos gados pārpublicējot J. Stumbra deju pierakstus dejām *Jautrais pāris, Saulīte, Vāveru polka, Sīkais dancis, Maģais dancis, Drīziņš* u.c., autori nav ņēmuši vērā J. Stumbra kautrīgo piezīmi manuskriptos "mana" un pielīdzinājuši šīs dejas sadaļai etnogrāfiskais materiāls. Šo kļūdu centusies labot Ingrīda Saulīte, 10 J.Stumbra dejas ievietojot darbā *Latviešu tautas deju apdares* (1995). Mēs varam uzskatīt, ka J. Stumbris ir viens no pirmajiem latviešu jaundeju autoriem. Krājumā J.Stumbris ar fotogrāfiju palīdzību ilustrē deju detaļas - aptvērienus un satvērienus, ar grafisko attēlu palīdzību parāda dejošanas virzienus un dejojāju nostāšanās pāros un

konstrukcijās, apraksta arī tautas deju soļus, tādējādi liekot pamatus mūsdienu aprakstu sistēmai un dejas metodikai.

Īpaša nozīme latviešu dejas teorijas radīšanā ir E.Siliņas zinātniskajam darbam *Latviešu deja* (1939) un tā pārstrādātajam izdevumam *Latviešu tautas dejas izcelsme un attīstība* (1982). E. Siliņa risina sarežģītas tautas horeogrāfijas izpētes problēmas, atzīmējot, ka *mūsu senā deja nav izolēta parādība, bet iekļaujas kā organiska sastāvdaļa gara dzīves veselumā. Tā ir seno dzīves uzskatu un tradīciju lieciniece, gan jau aprakta zem modernās kultūras slāņa ar tā nivelētajiem elementiem* [13,5]. Autore ne tikai pētī latviešu dejas izcelsmi, bet arī turpina priekšgājēju iesākto dejas periodizācijā. Viņa norāda uz pieciem dejas pētniecības aspektiem: dejas forma, ritms, melodija, vārdi un saturs. Horeogrāfijas un klasifikācijas sakarā izteikta doma, ka visus materiālus iespējams pētīt divējādi:

- 1) hronoloģiski - pēc izcelsmes posmiem;
- 2) lietišķi – pēc dejas nozīmes un būtības.

Pirmo reizi deja tiek apzināta un sistematizēta no satura viedokļa, izdalot 4 grupas:

- 1) ar kultu un mītiskiem priekšstatiem saistītās dejas;
- 2) ar cilvēka godiem un svinībām saistītās dejas;
- 3) gadalaiku maiņai un saimniecības darbiem piesaistītās dejas;
- 4) uzjautrinājuma un laika kavēkļa dejas [13,13].

Runājot par latviešu dejas stilistiku un tēlainību, E. Siliņa uzsver, ka to nevar restaurēt pilnībā, jo pieejamie materiāli sniedz nepilnu priekšstatu par deju.

Otrais pasaules karš aizrauj svešumā lielu daļu pirmo dejas celmlaužu. Tomēr latviešu dejas saglabāšana un attīstība Latvijā neapsīkst.

Folkloras pētnieks un komponists Emīlis Melngailis (1874-1954) grāmatā *Latviešu dancis* (1949), apkopojot un sistematizējot 362 Latvijas novadu deju melodijas, ļoti nelielam skaitam dodot arī horeogrāfisko norisu aprakstus, pauž interesantus atzinumus latviešu dejas tēlainībā: *ja jau no pagātnes dziesmu košuma maza saujiņa palikusies, tad no dančiem ir tikai sīki nieciņi paglābušies, tie paši turoties pie dziesmu stērbelēm* [10,11]. E.Melngailis latvju dainās saskata domu, ka mūsu senči par deju dēvējuši tikai to ritumu rakstā prasmīgi sperto soli, kas atšķīries no ikdienas “prastā” soļa. Tas liek domāt par īpašu sevis pasniegšanas veidu dejā, kad cilvēks grib sevi rādīt no labākās puses.

Viens no plašākajiem pagājušā gadsimta horeogrāfiska materiāla publicējumiem ir 1962. gadā Mildas Lasmanes sakārtotais un Elgas Drulles (1932) rediģētais krājums *Latviešu tautas dejas*. Grāmatas pirmajā nodaļā *Etnogrāfiskās dejas* publicēti J.Rinkas, J.Oša un J.Stumbra savāktie folkloras materiāli, bet otrajā daļā *Etnogrāfisko deju materiāli* ievietotas dažas Latgales (E.Drulle) un Nīcas (M. Lasmane) novadu deju apdares. Grāmatas ievadā dots arī neliels ieskats latviešu dejas teorijā [7].

Ņemot par pamatu šo darbu, ka arī salīdzinot to ar J.Rinkas, J.Oša un J.Stumbra publicējumiem, 1993. gadā Ingrīda Saulīte izdot krājumu *Latviešu tautas dejas*, kam seko 1995.gada darbs *Latviešu tautas deju apdares*.

Lielākais ieguldījums latviešu dejas pētniecībā un klasifikācijā pieder Harijam Sūnam. Monogrāfijās *Latviešu rotaļas un rotaļdejas* (1965), *Latviešu ieražu horeogrāfiskā folklorā* (1989), *Latviešu dejas notācija* (1979), *Latviešu sadzīves horeogrāfija* (1991) H. Sūna ir apzinājis izplatītākos rotaļu un rotaļdeju variantus un to īpatnības dažādos novados, radījis vienotu dejas terminoloģiju, izveidojis oriģinālu dejas pierakstu sistēmu - notāciju, klasificējis rotaļas un rotaļdejas pēc to konstrukcijas, iedalot horeogrāfiskos tipus, ko nosaka izpildītāju skaits un telpiskais izvietojums. Monogrāfijā *Latviešu sadzīves horeogrāfija* (1991) autors izdara vairākus svarīgus latviešu dejas raksturojošus secinājumus :

1. Latviešu senākās dejas tradicionāli risinās kā ornamentālas dejas.
2. Saglabājot raksturīgāko kompozicionālo modeli, latviešu dejas saucas ar starptautisko horeogrāfiju, asimilējot balles deju plastiku.
3. Sadzīves horeogrāfijā saskatāmi trīs izpildījuma modeļi –
 - demokrātiskais – var dejot visi ar vienlīdzīgām tiesībām;
 - tiek izcelts kāds dejotājs vai dejotāju grupa (liekais vai solists);
 - dejas kāds noteikts dejotāju skaits vai sastāvs. Iezīmējas personu dalījums dejotājos un vērotājos, kas uzskatāms par priekšnesuma horeogrāfijas iedīgli [22,272].

Tas, kas šodien sasniegts latviešu dejas mākslā, nav radies uzreiz. Veikumu parasti pieraksta atsevišķām personībām, taču jāatgādina, ka te liels nopelns ir katram, kas pielicis savu izdomu un pūles, mēģinot saskatīt ceļu, par kuru vajadzētu virzīties latviešu tautas dejas attīstībai. Izaugusi no tautas daiļrades dzīlēm, latviešu tautas dejas, kas senatnē iekļāvās dažādās sadzīves un darba tradīcijās, šodien pārkāpusi šos ietvarus un pārvērtusies arī par teatrālu skatuves priekšnesumu. Tā ir jauna kvalitāte latviešu tautas dejā. No 1948. gada Latvijā ik pēc pieciem gadiem tiek svinēti Dziesmu un deju svētki – unikāla parādība, kurai līdzīgas nav pasaulē. To atzinusi arī Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija UNESCO, 2003.gada 7.novembrī pasludinot to par Cilvēces mutvārdu un nemateriālā kultūras mantojuma meistardarbu.

Cik daudz no pagātnes dārgumiem tiks saglabāts, cik pārveidosies un attīstīsies tālāk, tas būs atkarīgs no ikviena, kurš kopj “dejas lauku”, no viņu izpratnes, spējām, talanta un tolerances pret pagātnes mantojumu. Tālab Dziesmu un deju svētku tradīcijas, katru nākamo svētku repertuāra sagatavošanas nepieciešamība, deju kolektīvu vadītāju sagatavošana rada vajadzību noskaidrot virkni teorētisku un praktisku jautājumu.

2. Tautas deju horeogrāfijas žanri

Horeogrāfijas jautājums ir ļoti sarežģīts. Nav vienprātības žanru nosaukumu un dažādu terminu lietošanā. Žanru saplūšana un transformācija ir noritējusi gadu simtiem ilgi, un tā turpinās arī mūsdienās. Dejas pētnieki ilgu gadu garumā cenšas noskaidrot tautas horeogrāfijas cilmi un attīstību, cenšas atbildēt uz jautājumu, kas ir horeogrāfiskā folklorā.

Gadsimtu ilgā attīstības procesā, atbilstoši tautas dzīves īpatnībām, notikusi horeogrāfijas izteiksmes līdzekļu atlase un veidošanās. Šajā laika radušies vairāki tautas horeogrāfijas žanri ar savām īpašām formām, stiliem un izteiksmes līdzekļiem. Priekšstatu par latviešu tautas deju tradīcijām rodām tautas dziesmās (dainās). Tautasdziesmās horeogrāfijas žanri (rotaļas, rotaļdejas, dejas un rotaļspēles) tiek sauktas par dančiem. Kā latviešu dejotāju un danču raksturīgākā pazīme minēta cēlums, iznesība un vieglums, partneru vienlīdzība un labās attiecības. Varam nojaust, ka danču izvešanā samērā liela nozīme bija dejas norises telpai, apģērbam, apaviem, muzikālajam pavadījumam, kā arī katra izpildītāja individualitātei. Latvju tautas dainas stāsta, ka danci ritināja gan brīvā dabā ap ugunskuru, ozolu, tūrumu un kūti, gan arī telpās. Horeogrāfiskās norises izvestas gan gadskārtu ieražās, gan ģimenes godos.

Visos laikmetos feodāļi ir nonicinājuši un apkarējuši tautas horeogrāfiju un tā attīstījusies ne tikai šķirti no valdošās šķiras kultūras ietekmes, bet arī nepakļāvusies tai. Ilgus gadu simtus pēc krustnešu iebrukuma vēl visā pilnībā bija saglabājušies senlatviešu ģimenes godi un gadskārtu ieražas.

Vienas vai otras dejas vai rotaļas pieskaitīšanu pie kāda noteikta žanra apgrūtina tas, ka dažām ir vairāki desmiti variantu. Nereti vienā un tai pašā rotaļā sastopam gan rotaļas, gan rotaļdejas, gan rotaļspēles, gan pāru dejas norises elementus. Vienlaicīgi parādās gan vecākas, gan jaunāku laiku horeogrāfiskās norises.

Apkopojot deju pētnieku A.Jurjāna, E.Siliņas, H.Sūnas iegūtās atziņas, varam secināt, ka latviešu tautas horeogrāfiju var iedalīt četros žanros: rotaļa, rotaļdeja, rotaļspēle un deja.

Rotaļas un rotaļdejas horeogrāfisko tipu nosaka pirmais gājiena izkārtojums, kurā tiek pamatots arī rotaļas vai rotaļdejas nosaukums. Rotaļspēles raksturīgākā pazīme - norise ciešāk saistīta ar teksta ilustrāciju nekā ar mūziku. Dejai būtiska ir bagāta, izvērsta horeogrāfiskā darbība un horeogrāfijas izpildījums pāros.

Rotaļas

Rotaļa ir reālās īstenības atspoguļojums. Tā ir pati senākā horeogrāfiskā norise, kas radusies reizē ar cilvēci. Rotaļa savā senākajā izpausmē ir kordeja. Par vecāko kordejas formu tiek atzīts aplis, kā arī primitīvas horeogrāfiskas norises, kurām ir tīrs vingrojuma raksturs. Jurjānu Andrejs *LTMM* 4. burtnīcā rotaļas raksturo šādi: *par rotaļām sauc darbību, ko izdara zināma kārtībā un kustībā, vai nu aukle ar bērnu, vai vairāki bērni savā starpā, vai jauni ļaudis sabiedrībā, lai patīkami un jautri pavadītu laiku* [2,7].

Jurjānu Andrejs rotaļas iedala:

- 1) klusās, kuras izdara bez runāšanas un dziedāšanas,
- 2) runājamās,
- 3) dziedamās.

Līdzās tām viņš min arī mierīgas uz vietas izdarāmas un kustību rotaļas. Viņš atzīmē, ka *dziedamās rotaļās un dejās kopā darbojas trīs mākslas: dzeja, mūzika un deja* [2,7].

Rotaļa aizvien bijusi saistīta ar noteiktu tematiku, ar konkrētu dzīvē un darbā smeltu saturu. Vēstures attīstības gaitā visvecākās ir darba rotaļas. Tās radušās darba procesā. Šajās rotaļās cilvēki, vingrinādamies spēkā un veiklībā, atdarināja dažādus darba paņēmienus, reizēm saskaņojot to ar dziesmas ritmu. Te jau aptuveni iezīmējās dziedamās rotaļas pirmsākumi. Rotaļās atainots ne tikai darbs, bet arī attieksme pret meža dzīvniekiem, mājlopiem un putniem.

Sabiedrībai attīstoties, darba rotaļas pamazām zaudēja savu sākotnējo nozīmi. Vēlākos laikos radušās rotaļas jau zaudējušas savu tiešo sakaru ar darba procesu, jaunu un bagātu tematiku gūdamas no sadzīves. Tas pamatā kalpo par izklaidēšanās līdzeklis.

H.Sūna rotaļas būtību formulē šādi: *tas ir tautas horeogrāfijas žanrs, kuram raksturīgs masu izpildījuma veids ar ļoti vienkāršu horeogrāfijas konstruktīvo izkārtojumu. Darbību izpildot, paši rotaļnieki dzied līdzī. Tas nozīmē, ka par rotaļu var saukt tikai tādu horeogrāfisko daiļradi, ko veido trīs komponenti - horeogrāfiska norise, rotaļdziesmas teksts, melodija* [21,12].

Rotaļas pēc savas saturiskās būtības var iedalīt vairākās grupās:

1. Dramatiskās rotaļas.

Šo rotaļu specifika ir mākslinieciska tēlainība un dramatiska, dažreiz ar dialogu, bēgšana un ķeršana. Pie dramatiskajām rotaļām pieskaitāmas visas darba rotaļas, kurās atspoguļojas sava laika darba paņēmieni.

2. Sadzīves rotaļas.

Šīs rotaļas pārsvarā pārstāv ģimenes loka tēmas. Pie tām pieskaitāmas liriskās meiteņu rotaļas un precību rotaļas.

3. Ornamentālās rotaļas.

Šeit dziesmu tekstam nav noteicošā loma, kustību zīmējumi veidojas pastāvīgi, neatkarīgi no dziesmas. Šīm rotaļām pavadijuma dziesmas ir dažādas un mainīgas, daudzām rotaļām tās jau ir izzudušas. Dažkārt var būt mūzikas instrumentu pavadijums, līdz ar to rotaļas jau tuvinās dejai. Bieži šīs rotaļas radušās no pārveidotām darba rotaļām.

Rotaļdejas

Rotaļdejas ir tautas horeogrāfijas žanrs, kuram tāpat kā rotaļai ir trīs komponenti: horeogrāfiskā norise, rotaļdziesmas teksts, melodija. Rotaļdejas raksturīgākās pazīmes ir rotaļai raksturīgo konstrukciju saistība ar dejas izteiksmes līdzekļiem. Dominējošais ir dārziņš ar neierobežotu pāru skaitu un koncentriski dārziņi ar dzīvu un ekspresīvu horeogrāfisko darbību. Arī rotaļdejā visbiežāk ir

divu gājienu norise, bet biežāk nekā rotaļai ir izvērstāks horeogrāfiskais apjoms. Rotaļdeja visstraujāk attīstījās 19.gadsimtā, kad aizgūtie deju soļi - polka, valsis, galops, kā arī kadriļas tipa kompozicionālie risinājumi asimilējās agrākajās rotaļās. Komplicētās un straujās deju kustības piešķir izpildījumam pavisam citu raksturu un sāk apgrūtināt pašus izpildītājus dziedāt, tādēļ bieži vien rotaļdeju pavada instrumentālā mūzika. Dejojājiem, atbrīvojoties no nepieciešamības pašiem dziedāt, ir iespējams daudz vairāk spēka un uzmanības veltīt horeogrāfiskām norisēm.

Rotaļspēles

Rotaļspēles ir tautas horeogrāfijas žanrs, kas zināmā mērā stāv savrup no rotaļas un rotaļdejas, tas ir radnieciskāks spēles žanram. Rotaļspēles raksturīgākā pazīme – rotaļnieku galvenā personāža darbības saistītas ar rotaļdziesmas saturu. Norise ciešāk saistīta ar tekstu nekā ar mūziku. Kustības, attēlojot sižetu, bieži nemēdz būt sinhronas ar mūzikas ritmu. Rotaļspēles horeogrāfija ir visnotaļ primitīva un neliecina par attīstības tendencēm. Rotaļspēle biežāk organizēta ne vien dārziņā vai aplī, bet arī citādos grupējumos (taisnas līnijas, virknes, kolonnas, gatves), kā arī nesimetriskos izkārtojumos. Rotaļspēļu personāžu rīcība dod iespēju vienu un to pašu izdarību veidot dažādi (improvizēt). Nereti spēles raksturu vēl pastiprina dialoga teksta iestarpināšana rotaļspēles izdarībās. Bieži vērojama rotaļnieku “sodīšana” - sodītajam jādod ķīla. Šajā žanrā visbiežāk vērojama arī rekvizītu izmantošana. Parasti rotaļspēlēs lielāku uzmanību velta pantomīmai, horeogrāfiskām norisēm ierādot visai nenozīmīgu lomu.

Dejas

Deja mūsdienās ir svarīgākais horeogrāfijas žanrs. Tā raksturīgāka iezīme ir bagāta horeogrāfiskā darbība un masu izpildījuma veids. Vienkāršākās pāru dejās ir divu gājienu norise, kur pirmā daļa ir lēna, mierīga un nosaukumu raksturojoša, otra - straujāka, temperamentīgāka. Mainās arī pavadījuma taktsmērs - lēnākai daļai seko ātrā. Nereti deju otrais gājiens ir apaļā polka. Dejas horeogrāfiskais apjoms nereti pārsniedz parastos divus gājienus. Raksturīgi ir ornamentāli risinājumi un to maiņas. Viena no svarīgākajām latviešu dejas iezīmēm ir pāru darbība spoguļattēlā. Deju, atkarībā no izpildītāju sastāva, grupējuma un kompozicionālā risinājuma, mūsu deju pētnieki ir klasificējuši dažādi:

<i>Elza Siliņa</i> [14]	<i>Jurjānu Andrejs</i> [3]	<i>Harijs Sūna</i> [22]
Pāru dejas Rindu dejas Solo dejas Četrpāru dejas	Riņķu dejas (apkārt dejas) Solo dejas (izpilda viens cilvēks vai viens pāris) Grupu dejas (izdara neliels pāru skaits) Kora dejas (pūļa dejas, izdara lielāks, nenoteikts dejojāju skaits) Kā arī: 1. Ejamās dejas 2. Lecamās dejas	Pāru dejas Grupu dejas Solo dejas

Līdz ar attīstītāku un izvērstāku horeogrāfisko kompozīciju rodas nepieciešamība pēc atbilstoša un stilistiski izvērstāka pavadījuma. Tautas dejas galvenokārt izpilda instrumentālās mūzikas, t.s., lauku kapelas, retāk - dziedātāju pavadījumā.

19.gadsimta pirmajā pusē Latvijā, tāpat kā citās zemēs, plaši izplatās kadriļas tipa dejas. Līdz ar tām izplatās arī no Čehijas aizgūtā polka un no Austrijas nākušais valša solis. Acīm redzot šo aizguvumu ļoti straujā asimilēšanās notikusi uz agrāk jau rotaļdejās iemīļoto kustību - skrējiena soļa, palēciena, trīssoļa - pamata. Zemnieku sētās horeogrāfiskas norises saistījās galvenokārt ar gadskārtu ieražām un ģimenes godiem. Kad par vienu no zemnieku pulcēšanās vietām kļuva krogi līdz ar saviem danču vakariem, senās horeogrāfiskās norises pakāpeniski attālinājās no saistības ar ieražām. Šo procesu attīstību visnotaļ sekmēja arī muižas ļaužu piedalīšanās tanīs. Ar viņu starpniecību latviešu zemnieku horeogrāfijā ieplūda pilsētnieku sadzīves deju motīvi, kā arī citu tautu radniecīgi horeogrāfiskie elementi. Asimilācijas un līdz ar to arī attīstības process ir tik dziļš un plašs, ka šim brīžam latviešu tautas horeogrāfijas specifika nav pat iedomājama bez šiem pārņemtajiem izteiksmes līdzekļiem.

Secinājumi

Deja ir viens no cilvēka radošās pašizpausmes veidiem. Latvijā ar šo mākslas veidu nodarbojas vairāk nekā 30 tūkstoši cilvēku no pirmsskolas vecuma līdz pat sirmgalvjiem. No 1948. gada Latvijā ir notikuši 15 pieaugušo un 11 Latvijas skolu jaunatnes dziesmu un deju svētki. Tas liecina, ka šis brīvā laika pavadīšanas veids ir populārs. Lai deju saglabātu un veidotu laikmetam atbilstošu, ir nepieciešami daudzi priekšnosacījumi. Viens no svarīgākajiem ir profesionālu, labi izglītotu deju pedagogu sastāva veidošana, kas izprastu dejas attīstības likumsakarības, zinātu precīzu dejas elementu tehnisko izpildījumu.

Latviešu dejas teorijas darbu klāsts ir visai skops. Tās ir četru autoru dažādos laikos izdotas grāmatas, kurās samērā skopi un fragmentāri aplūkoti ar dejas teoriju un praksi saistītie jautājumi. Deju pētnieku un praktiķu starpā nav vienprātības dejas žanru terminu skaidrojumos. Tas liedz izprast katras noteiktas horeogrāfiskās norises piederību attiecīgajam žanram, kā arī noteikt žanru saplūšanas robežu. Vienas vai otras dejas vai rotaļas "pieskaitīšanu" pie kāda noteikta žanra apgrūtina tas, ka dažām ir vairāki desmiti variantu, kā arī žanru robežas ir ļoti tuvinātas. Lai izvairītos no neskaidrībām un saprastu, kā katra norise izpildāma, ir nepieciešams arī ikdienas praksē lietot pareizu, žanram atbilstošu terminoloģiju.

Ienākot latviešu tautas horeogrāfijā skatuves dejai un autoru radītajām jaundejām, kuras ir veidotas, izmantojot modernizētu tautas mūziku, aizvien mazāk zinām pareizu tautiski izpildītu deju pamatelementus, skatuves deja aizēnojusi senākas cilmes tautas horeogrāfisko folkloru. Tālab deju nodarbībās nevajadzētu aizmirst iekļaut arī tautas dejas.

Mēs spēsim saglabāt savas tautas dejošanas tradīcijas, nodot tās nākamajām paaudzēm, kā arī radīt mūsdienām atbilstošus tautas deju jaundarbus, ja izpratīsim katra laikmeta sadzīves un kultūras attīstības likumsakarības, sapratīsim deju elementu transformāciju vēstures gaitā, apzināsim savas kultūras saknes. Tikai kopējā darbā spēsim veikt vienu no svarīgākajiem uzdevumiem - nosargāt latviešu kultūras fenomenu pasaules kultūras vērtību kontekstā - Latviešu Dziesmu un deju svētkus.

Izmantotā literatūra un citi avoti

1. Barons Krišjānis; Visendorfs Henrijs *Latvju dainas* - Petrograda, 1915, 195
2. Jurjāns Andrejs *Latviešu tautas mūzikas materiāli* / 4.burtnīca - Rīga,1912, 66
3. Jurjāns Andrejs *Latviešu tautas mūzikas materiāli* / 5.burtnīca - Rīga,1922, 87
4. Lapa Mārtiņš *Rotaļas* - Rīga,1900, 35
5. *Latviešu konversācijas vārdnīca* / 3. sējums – Rīga: A.Gulbja apgāds, 1920, 340
6. *Latvijas Padomju enciklopēdija* / 3.sējums – Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija,1988,731
7. Lasmane Milda *Latviešu tautas dejas* – Rīga: LVI, 1962, 198
8. Melnalksnis A. *Rotaļas* – Rīga: Praktiskās bibliotēkas izdevums, 1931, 171
9. Melngailis Emīlis *Latviešu danci* – Rīga, 1949, 101
10. Melngailis Emīlis *Latviešu mūzikas folkloras materiāli*
 - I daļa - Rīga, 1951, 264
 - II daļa - Rīga, 1952, 282
 - III daļa - Rīga,1953, 256
11. Rinka Johanna; Ošs Jānis *Latviešu tautas dejas* / 1., 2., 3., 4. burtnīca - Rīga, 1936
12. Sams Vilis; Tarzieris Kārlis *Rotaļas mājai un skolai* -Valmiera,1900, 37
13. Siliņa Elza *Latviešu dejas* - Rīga, 1939, 189
14. Siliņa Elza *Latviešu tautas dejas izcelsme un attīstība* - Rīga: Avots, 1982, 101
15. Siliņa Elza *Pārdomas par deju jaunradi mākslinieciskajā pašdarbībā* - žurnāls *Karogs* – 1968/4
16. Saulīte Ingrīda *Deju svētki Latvijā* – Rīga: V/A Tautas mākslas centrs, 2005, 375
17. Saulīte Ingrīda *Latviešu tautas dejas* – Rīga: E.Melngaiļa Tautas mākslas centrs, 1993, 263
18. Stumbrs Jēkabs *Dejosim latviski* / 1.,2.burtnīca – Rīga, 1936,1939, 23
19. Stenders Gothards Fridrihs *Ziņģu lustes* – Jelgava, 1789,48
20. Sūna Harijs *Latviešu ieražu horeogrāfiskā folklorā* – Rīga: Zvaigzne, 1986, 119
21. Sūna Harijs *Latviešu rotaļas un rotaļu dejas* – Rīga: Zinātne, 1965, 658
22. Sūna Harijs *Latviešu sadzīves horeogrāfija* – Rīga: Zinatne,1991, 357
23. *88 latviešu tautas dejas un apdares* –Toronto: Latviešu dziesmu svētku biedrība Kanādā, 1973
24. Kultūrizglītības un nemateriālā mantojuma centrs “*Latviešu dejas pamati*”- Rīga, 2011